

Ігор СТАМБОЛ

Kiївs'kij universitet imeni Borisa Grinčenka

e-mail: ihorstambol@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3099-3862

Спогади Лева Биковського про Варшавське повстання: біографічний та краєзнавчий вимір

Memories of Lev Bykovski about the Warsaw uprising: biographical and local lore dimension

The article analyzes the memoirs of the Warsaw Uprising of 1944, written by one of the most prominent Ukrainian bibliologists, librarians and bibliographers – Lev Ustymovych Bykovski (1895–1992), who also joined the librarianship of Czechoslovakia and Poland and served as director of the Warsaw Public Library in the most dramatic moments in the history of the Polish capital – the anti-Nazi uprising. Among the figures mentioned in the memoir are: Janina Peszynska (1887-1949) – head of the Arts department of the Public Library and an active participant in the Warsaw Uprising; Regina Tchaikovsky – daughter of famous writer Alexander Sventokhovsky; Professor Jerzy Kowalski (1893-1948) – classical philologist, writer, professor of Lviv and Wrocław universities; writer Maria Dombrowska (1889-1960); Mayor of Warsaw Julian Kulski; Prince Victor Viktorovich Kochubey (1893-1953); former minister of UPR Stanislaw Stempovskiy – former minister of UPR and others. In the context of local lore, the events around the Warsaw Public Library and the situation on Marshalkowska, Koszykowa, Poznanska, Emilia Plater, Goza, etc. are most noted. There is also a lot of evidence in the memoir of Warsaw's cultural institutions and their condition after the uprising.

Keywords: Lev Bykovski, memoirs, Warsaw Uprising, Warsaw Public Library, library science.

У статті проаналізовано спогади про Варшавське повстання 1944 р. одного з найвидатніших українських книгознавців, бібліотекознавців та бібліографів – Лева Устимовича Биковського (1895–1992), який також долучився до бібліотечної справи Чехословаччини й Польщі і виконував обов'язки директора Варшавської публічної бібліотеки в один із найдраматичніших моментів історії польської столиці – антинацистського повстання. Серед постатей, які відзначені у спогаді: Яніна Пешинська (1887-1949) – завідувачка відділом мистецтв Публічної бібліотеки та активна учасниця Варшавського

повстання; Регіна Чайковська – донька письменника Александра Свентоховського; професор Єржи Ковальський (1893-1948) – класичний філолог, письменник, професор Львівського та Вроцлавського університетів; письменниця Марія Домбровська (1889-1960); бургомістр Варшави Юліан Кульський; князь Віктор Вікторович Кочубей (1893-1953); діяч уряду УНР Станіслав Стемповський та інші. В краєзнавчому контексті найбільше відзначено події навколо Варшавської публічної бібліотеки та ситуацію на вулицях Маршалковській, Кошиковій, Познанській, Емілії Плятер, Гожій тощо. Також у спогаді є чимало свідчень про культурні установи Варшави та їхній стан після завершення повстання.

Ключові слова: Лев Биковський, спогади, Варшавське повстання, Варшавська публічна бібліотека, бібліотекознавство.

Серед українських книгознавців, бібліотекознавців та бібліографів одним з найпомітніших є Лев Устимович Биковський (1895–1992). На відміну від сотень інших фахівців, його біографія є цінною не лише завдяки участі у розбудові Всенародної бібліотеки України (сьогоднішньої Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) та різноманітним науковим досягненням, а й завдяки значному міжнародному контексту діяльності. Емігрувавши, внаслідок окупації України московськими більшовиками, він долучився до бібліотечної справи Чехословаччини й Польщі і навіть виконував обов'язки директора Варшавської публічної бібліотеки в один із найдраматичніших моментів історії польської столиці – антинацистського повстання.

Різнманітним аспектам його біографії присвячено чимало досліджень, зокрема Ю. Секунова опублікувала низку статей та захистила дисертацію, присвячену спадщині Л. Биковського¹, Т. Ківшар досліджувала книгознавчу концепцію Подебрадського періоду², О. Завальнюк³ та О. Литвіненко висвітлили Кам'янець-подільський період діяльності вченого⁴, Н. Солонська⁵, М. Грін'ко⁶ – з'ясували окремі питання бібліологічної спадщини, а співробітники Національної парламентської бібліотеки України створили докладний біобібліографічний покажчик,

¹ Ū. Sĕkunova, *Īstoriko-kul'turologična spadšina Leva Bikovs'kogo*, Kiĭv Ukraїni 2014.

² T. Kivšar, *Knigoznavča koncepciā Levka Bikovs'kogo podebrads'kogo periodu (1922–1923)* [v:] “Visnik L'vivs'kogo univĕrsitetu. Ser.: Knigoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta ĩnformacijni tehnologiĭ”, 3, 2008, s. 145-156.

³ O. M. Zaval'nŭk, *Bikovs'kij Lev Ūstimovič* [v:] Zaval'nŭk O. M. *Īstoriā Kam'ānec'-Podil's'kogo deržavnogo ukraїns'kogo univĕrsitetu v ĩmenah (1918–1921 rr.)*, Kam'ānec'-Podil's'kij 2006, s. 339–344.

⁴ O. V. Litvinenko, *Kam'ānec'kij period v bibliografičnij diāl'nosti Levka Ūstimoviča Bikovs'kogo* [v:] “Naukovĭ pracĭ Kam'ānec'-Podil's'kogo nacional'nogo univĕrsitetu ĩmeni Īvana Ogiĕnka. Ser.: Bibliotekoznavstvo. Knigoznavstvo”, 2, 2010, s. 31-36.

⁵ N. Solons'ka, *Do ĩstorĭi knižkovoĭ torgivli 20-30-h rokiv v Ukraїni (na materialah žurnalu „Bibliologični visti” ta rukopisah L. Bikovs'kogo)* [v:] “Bibliotečnij visnik”. 5, 1996, s. 12-21.

⁶ M. Grin'ko, *Lev Bikovs'kij – Don Kihot Ukraїns'koĭ Bibliologiĭ* [v:] “Slovo ĩ čas”, 12, 2010, s. 90-97.

присвячений вченому⁷. Значення спогадів Л. Биковського для архівної справи визначено у праці Г. Сварник⁸. Трапляються і поодинокі дослідження діяча у польській науці⁹. А причетність до Варшавської Публічної бібліотеки висвітлено у популярній статті Р. Крамаря¹⁰. Чимало у польській історіографії є публікацій на тему становища українців у повсталій Варшаві, зокрема А.А. Земби¹¹, Г. Мотики¹², де використовуються спогади Л. Биковського, як джерело.

Поряд із внеском у книгознавство, важливе місце займають мемуари самого діяча, зокрема *Польське повстання у Варшаві 1944 року: спомини очевидця*, опубліковані у Лондоні (у друкарні „Української видавничої спілки”) у 1963 році, а перед тим – у діаспорному журналі „Визволі шлях”. Переклад польською мовою, зроблений Зофією Мілошовською, побачив світ 1964 р. у паризькому виданні польської спільноти „Зешити гісторичні”. Ці спогади, сповнені великої кількості імен та локацій мають значний потенціал для біографістики та краєзнавства, що оцінювалося у попередніх розвідках лише побіжно. Можна припустити, що аналіз тексту на предмет відомих і маловідомих імен, а також – щодо стану вулиць та будинків Варшави може значно збагати відомості про ці об’єкти історичних знань. Тому **мета** даного дослідження полягає у виявленні цінності спогадів Лева Биковського для української та польської біографістики та краєзнавства. **Завдання** – у з’ясування фактів про постаті, що згадуються у *Варшавському повстанні* та місця: вулиці й будівлі польської столиці.

Появі спогадів посприяв літературознавець та архівіст В. Міяковський, який 7 грудня 1944 року, вітаючи Л. Биковського із „визволенням з руїн Варшави”, просив написати про антинацистське повстання спогад та надіслати до Музею-Архіву УВАН і „за те буде велика дяка від майбутніх істориків”. У відповідь Л. Биковський зазначав, що був „безпосереднім і до того ж страждаючим, учасником подій, отже тяжко мені уникнути суб’єктивізму”¹³. І вони дійсно набули помітного проукраїнського погляду і мають дуже мало спільного з героїчним ореолом повстання, притаманними сьогоденню.

⁷ *Levko Ustimovič Bikovskij (1895-1992): biobibliogr. naris*, avt.-sklad. N. V. Kazakova; відп. red. O. K. Aleksandrova, V. V. Patoka, Kiïv 1996.

⁸ H. Svarnik, *Dolâ varšavs'kih arhiviv UNR-ivs'koï emigraciiï pid čas Drugoï svitovoiï vijni* [v:] *Materiali Drugoï mižnarodnoiï naukovopraktičnoiï konferenciiï „Diaspora âk činnik utverždennâ deržavi Ukraïna u mižnarodnij spil'noti”*: Tezi dopovidej (L'viv, 18-20 červnâ 2008 r.), s. 274-27.

⁹ G.M. Lewandowska, *Leon Bykowski (1895-1992): polski bibliotekarz* [w:] *Żyjâ w naszej pamieci: wspomnienia o pracownikach Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*, J. Jagielska, T. Jedynak (red.), Warszawa 2006, s. 73-88.

¹⁰ R. Kramar, *Lev Bikovskij – dyrektor biblioteki na Košikovij*, <https://culture.pl/ru/article/lev-bikovskiy-direktor-biblioteki-na-koshikoviy>, [06.02.2021]

¹¹ A.A. Zięba, *Ukraïncy i Powstanie Warszawskie* [w:] „Znak” 1989, nr 413-415.

¹² G. Motyka, *Prawda i mity o udziale Ukraïnców w zwalczaniu Powstania Warszawskiego*, [w:] *Powstanie Warszawskie. Fakty i mity*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2006, s. 118-120.

¹³ L. Bikovskij, *Pol's'ke povstannâ u Varšavi 1944 roku*, London, 1963 s. 3.

Погодившись, Л. Биковський написав 134 сторінки тексту зі вставками. Але, згадував, що згодом, рятуючись в січні 1945 року від обстрілу росіян у Тюрингії, жив на квартирі однієї німкені, яка випадково забрала до 30 сторінок рукопису для своїх потреб. Проте, цей факт зовсім не применшує цінності спогадів.

Імен у спогадах зустрічається досить багато, причому, як відомих, так і малознаних. Проблему для прочитання становить те, що Л. Биковський, із надто зрозумілих сьогодні конспіративних причин, багатьох осіб означив лише ініціалами. Він залишив „зачіпки” у вигляді професійного означення цих людей, але якщо, наприклад, відшукати письменника, чи політика легше, через майже обов’язкову присутність у інформаційному просторі, то „український полковник” – значно важче розшукати, адже ідентифікувати військовика дуже складно, через відсутність повноцінних особових покажчиків усіх військових формацій, де могли б перебувати українці. Тому про частину згаданих Л. Биковським осіб можна тільки висловлювати здогадки. Крім того, варто відзначити суб’єктивність директора Публічної бібліотеки, яку він сам декларує у спогадах, але зрозуміло, що зводити наклепи на когось він абсолютно не мав потреби і все, що виклав одразу ж по виїзду з Варшави – була саморефлексія на часто дуже несправедливі для нього обставини. Що стосується фактів про місцевість, то їх можна вважати об’єктивними, адже звинуватити науковця у зневазі до міста, в якому він жив понад десять років, зовсім не можна.

Серед тих поляків, які згадуються у книзі, найпомітніше місце займає колега Л. Биковського по Варшавській публічній бібліотеці – Яніна Пешинська (1887-1949), яка керувала відділом мистецтв та активно зарекомендувала себе в роки повстання. Її конфлікт з директором бібліотеки можна простежити також в оцифрованому „щоденнику” Варшавської публічної бібліотеки¹⁴. Причиною напружених відносин сам Л. Биковський називає ксенофобське ставлення Я. Пешинської до українців, що в тому числі було спричинене численними чутками про участь „українських дивізій” у складі німецьких військ¹⁵. Як зазначає дослідник Г. Мотика, проаналізувавши ці чутки, що великою мірою, вони виявилися безпідставними, адже єдина зібрана з українців дивізія „Галичина”, що знаходилася у складі Вермахту, була розгромлена під Бродами і її залишки було евакуйовано з фронту. Хоча кілька сотень українців у складі німецької залози Варшави цілком могло бути¹⁶.

У той же час сам книгознавець і виконувача обов’язків директора Публічної бібліотеки не виявляв великої активності у допомозі повстанцям, а „старався іти середньою лінією – поступався вимогам повстанців, але одночасно намагався

¹⁴ Dziennik, <http://pw.koszykowa.pl/>, [06.02.2021].

¹⁵ L. Bikovs’kij, *Pol’s’ke ...*, s. 11.

¹⁶ G. Motyka, *Prawda i mity o udziale Ukraińców w zwalczaniu Powstania Warszawskiego* [w]: *Powstanie Warszawskie. Fakty i mity*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2006, s. 118-120.

ізолювати Бібліотеку від повстанської акції”¹⁷. Таку позицію Я. Пешинська трактувала як „брак суспільної свідомості” і погрожувала Л. Биковському писати на нього доноси.

Я. Пешинська, зовсім не була проти арешту Л. Биковського і після цього лишилася фактичною очільницею бібліотеки – „диктатором”, як визначив останній¹⁸. Вона дозволила цілком використовувати бібліотеку для потреб повстанців, але, за словами Л. Биковського, великого вибору у неї і не було, адже ситуація була дуже скрутною. За свою діяльність Я. Пешинська отримала відзнаку від Польської Організації Військової¹⁹. Ближче ж до завершення повстання вона, за словами Л. Биковського, вже не могла контролювати події у бібліотеці „пустила віжки з своїх рук і серед того гармидеру ходила, мов півбожевільна”²⁰. Незважаючи на таку характеристику, значна організаторська робота Я. Пешинської мала вплив на роботу бібліотеки, що відзначається сучасними дослідниками²¹.

Ще одну негативну характеристику отримала донька письменника Александра Свентоховського – Регіна Чайковська, з можливим наклепом від якої Л. Биковський пов’язує свій арешт. Така версія не була підставною, адже, під час затримання і побиття в.о. директора бібліотеки, „старший” з конвоїрів вказував, що мститься за „суд з дочкою Свентоховського”²². Причиною згаданого суду був позов самої Р. Чайковської у 1941 р. до міського суду, а згодом і до Вищого суду, який приписував Л. Биковському стягнення. Вона вважала несправедливим отриману від нього догану за недбальство під час нальоту авіації на місто. Проте, ситуація з позовами „уряднички бібліотеки”, проти коменданта „Протилітунської оборони”, обов’язки якого на той час виконував Лев Устимович, не сподобались Магістрату Варшави та і тодішньому директору бібліотеки і Р. Чайковську вигнали²³. Найбільшу ж образу вона причаїла саме на Л. Биковського та посприяла його арешту через сина, який був військовим прокурором²⁴.

Український науковець дуже критично характеризує свою кривдницю: „... невдала донька визначного польського публіциста й письменника Свентоховського, сама ж цілковите ніщо, старша пані з витрибеньками, – мала синкуру [посаду з імітацією обов’язків – І.С.] в Публічній Бібліотеці. Всі мали з нею непорозуміння”²⁵. Така суб’єктивна і негативна оцінка пояснюється і тим,

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, s. 25.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, s. 26.

²¹ M. Dybaczewska, Warczygłowa-Piotrowska Z., *Janina Peszyńska – organizatorka Działu Sztuki Biblioteki Publicznej w Warszawie* [w:] *Kustosze zbiorów specjalnych*. Warszawa 2004, s. 75-83.

²² L. Bikovskij, *Pol's'ke ...*, s. 1

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, s.15.

²⁵ *Ibidem*, s.14.

що Л. Биковський через певний час дізнався, що Р. Чайковська мала чіткий задум, аби „зліквідувати” його в час повстання²⁶.

Кардинально інакший портрет у спогадах отримав професор Єржи Ковальський (1893-1948) – класичний філолог, письменник, професор Львівського та Вроцлавського університетів, якого автор позначив ініціалами „Ю. К.”, що може свідчити про звертання до нього на український лад – Юрій. Він, виступає своєрідним антиподом Я. Пешинській та, крім того, що разом із дружиною „схвально ставився до українців”, ледь не найактивніше рятував фонди публічної бібліотеки. У період повстання він жив у приміщенні бібліотеки, і хоч не був близько знайомий з її директором, але найактивніше протестував проти його арешту²⁷. За час арешту Л. Биковського, Є. Ковальський ревно виконував обов’язки коменданта будівлі бібліотеки, зокрема, коли німецька мортира, яку через звучання наближення стрільна називали «корова», потрапила у фасад будівлі Публічної бібліотеки, Є. Ковальський на своїх плечах позносив до середини приміщення книги та меблі. Незвична фізична робота та, певно, не надто якісне харчування спричинили розвинули у нього хворобу шлунка і прикували до ліжка на довгий час.

Письменниця Марія Домбровська (1889-1960), яку на час повстання закликав до „міцних стін” бібліотеки Л. Биковський, досить сильно пройнялася його долею²⁸. Вона протестувала проти арешту науковця та згодом, вже після війни, у повісті *Пригоди людини мислячої* вмістила спогад про цю, напевно, досить неприємну для неї ситуацію. Також, як колега, очільник Публічної бібліотеки відвідував на початку повстання колишнього директора Бібліотеки Сейму і Сенату історика й публіциста Генріка Колодзінського²⁹.

Коротко згадує Л. Биковський і бургомістра Варшави Юліана Кульського, зокрема у контексті його розпорядження у першу чергу берегти фонди бібліотеки³⁰. Як відомо, бургомістр працював під окупаційною владою за згоди польських політичних кіл. Тож його розпорядження, в умовах назріваючої боротьби з окупантами, свідчить про значне зацікавлення збереженням культурної спадщини.

Серед згаданих поляків, імена яких дуже складно визначити є члени повстанської адміністрації: блоковий (очільник міського кварталу) „М.”, якого Л. Биковський характеризує як „колишнього представника магістрату, ура-патріота, а насправді – злодій і п’яниця” та „інженер Р.”, який керував округом – „вже літня сумлінна у виконванні своїх обов’язків, людина. Він спочатку енергійно взявся до праці, але потім тільки руки заломлював, побачивши до

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, s. 15.

²⁸ *Ibidem*, s. 13.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, s. 11.

чого йде”³¹. Цьому ж інженеру Л. Биковський завдячує в припиненні побиття конвоїрами: під час арешту його викликала у бібліотеку дружина колишнього польського консула в Бразилії, яку автор позначив як „М.” і округовий примусив повстанську поліцію пояснювати в чому причина арешту³². Вочевидь, це стало певним маркером поваги українця серед поляків, тому поліція стала поводитися з ним трохи м’якше.

Також ще потребують розшифрування згадувані старшина повстанців „Пан Тадеуш”, суддя повстанського трибуналу Яблжковський, який виявляв людяність і повагу до заарештованого та лікар „Г.” зі шпиталю на вулиці Гожій, 39, про піклування якого Л. Биковський теж лишив дуже схвальний відгук³³. Це звісно, лише найпомітніші постаті поляків, що зустрічаються у спогаді, самих криптонімів без чітких означень у тексті є значно більше.

Серед українців, яких найпершими згадує науковець були доктор Т. Олексіук та адвокат П. Васинчук³⁴. Перший – відомий діяч української еміграції Варшави, який у 1921 році ініціював та очолив Українську Студентську Громаду, що мала сприяти студентам у просуванні до різних навчальних закладів та надавати юридичну допомогу³⁵. Другий – найімовірніше, один з найяскравіших українських політичних та громадських діячів Холмщини та Підляшшя, брат Антона Васильчука³⁶. Особливих відомостей Л. Биковський про них не подає, лише вказуючи, що „якби вони знали, що їх чекає”, то не мали б залишатися у місті³⁷.

Найбільш загадковою є згадка про зустріч науковця у Варшаві з князем Кочубеєм, який розмістився на вулиці Вільчій, 44³⁸. Кочубей формував організацію під назвою „Польсько-українська угода” і намагався до неї залучити Л. Биковського спочатку через М. Плечка – маловідомого сьогодні публіциста діаспори, а згодом – через невідому „вродливу молоду пані”, яка відвідала бібліотекаря після поранення у шпиталі. Напередодні повстання він мав розмову з Кочубеєм, який розповідав про фантастичні варіанти післявоєнного устрою Європи. Л. Биковський стверджує, що Кочубей мав полонофільські погляди, а в часи повстання його дружину – польку, було заарештовано і влаштовано допити, аби з’ясувати місцезнаходження самого Кочубея, хоч він завчасно виїхав за межі столичного міста³⁹.

³¹ *Ibidem*, s. 6.

³² *Ibidem*, s. 15.

³³ *Ibidem*, s. 20.

³⁴ *Ibidem*, s. 6.

³⁵ O. Žulins'ka-Āručik, *Ukrains'ka politična ta mistec'ka emigraciā u Ī Reči Pospolitij (20-30-ti rr. XX)* [v:] “Ukrains'ka polonistika”, 3-4, 2007, s. 11.

³⁶ Ū. Perga, *Anton Vasinčuk: na šlāhu do liderstva v Ukrains'komu narodnomu rusi Holmšini* [v:] “Speciāl'ni istorični disciplīni: pitannā ta teorīimetodiki. Genealogiā ta geral'dika. Zbirka nauko-wych prac”, 24, 2014, Kiiv, s. 98-106.

³⁷ L. Bikovs'kij, *Pol's'ke ...*, s. 5.

³⁸ *Ibidem*, s. 23.

³⁹ *Ibidem*, s. 24.

Якщо в мемуарах не йдеться про якоесь самозванця і згадана особа мала титул князя, то мала б відноситися до відомого козацького-старшинського роду Кочубеїв. На час Другої Світової війни в еміграції перебував князь Віктор Вікторович Кочубей (1893-1953). Його діяльність у цей час була пов'язана з короткочасною співпрацею американської та совєцької авіації – „Operation Frantic”. По контексту спогадів Л. Биковського той „князь”, з яким він зустрічався, мав співпрацю з британцями і вів з ними перемовини щодо місця України на післявоєнній карті світу. Але після співпраці з арміями союзників, Кочубей мав би ледь не одразу потрапити в окуповану нацистами Варшаву, що цілком ймовірно, але вимагає чимало уточнень. На сьогодні діяльність В. Кочубея не надто досліджена і на меморіальному сайті родини про його варшавський період згадок немає жодних⁴⁰.

Згадує Л. Биковський і „М. Ст. – колишнього міністра польських справ в українському уряді за часів ЦР”, розшифрувати ініціали якого можна лише приблизно⁴¹. Оскільки дійсні міністри польських справ УНР звалися інакше, а в контексті зустрічі з М. Ст. Л. Биковський згадує і М. Домбровську, то доречно буде припустити, що мова йде про Станіслава Стемповського – її чоловіка. Він, незважаючи на польське походження, дуже активно долучився до Української Революції, а у 1920 р. перебував на посадах міністра земельних справ та згодом – здоров'я й опікування. Л. Биковський міг переплутати попередні посади діяча, проте, чому він вказав інше ім'я – невідомо. На підтвердження того, що мова йде про С. Стемповського свідчить і той факт, що діяч відомий також як мемуарист, а Л. Биковський у спогадах відзначає, що серед документів, які він отримав на зберігання у бібліотеці, „особливо цінними були спомини М. Ст.”⁴².

Вже після завершення повстання у майже покинутій мешканцями Варшаві Л. Биковський пише, що несподівано потрапив: „в обійми українського полковника М. С[адовського]. Разом з ним були й інші знайомі – полковник Ол[ександр] В[ишнівський], п. П[етро] Х[олодний] та ще кілька осіб військових і цивільних, що приїхали разом з полк. М[ихайло] С[адовським]. З'ясувалось, що полк. М. С[адовський] був у Варшаві зараз же після капітуляції... приїхав до нас, щоб забрати 20 скринь депозитів Українського Військового Історичного Товариства, а разом із ними й мене з дружиною”⁴³. Варто відзначити, що М. Садовський (1887-1967) та О. Вишнівський (1890-1975) – видатні військові діячі УНР, про перебування яких у Варшаві в роки війни майже не зберіглося відомостей. Те ж стосується і видатного українського художника П. Холодного (1902-1990).

⁴⁰ Sajt rodini Kočubejův, <https://kotchoubey.com/select-biographies/pavlovichi-branch/prince-victor-victorovich-1893-1956/>, [06.02.2021].

⁴¹ L. Bikovs'kij, *Pol's'ke ...*, s. 13.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, s. 40.

Опосередковано у спогадах відзначено й інших українців, зокрема в контексті збереження, або втрати архівних матеріалів, що вже було досліджено Г. Сварник⁴⁴. Зазначимо лише, що йдеться про матеріали М. Драгоманова, І. Огієнка, О. Лотоцького, В. Садовського, Т. Лесевича, Івана та Юрія Лип, В. Іваниса та інших.

Також у спогадах є згадки про інші національності, зокрема про німців. Найбільше уваги Л. Биковський надав доктору Шелембергу, який мав керувати евакуацією культурних цінностей з Варшави після капітуляції повсталих. Після розмови з ним, бібліотекар визначив, що серед нацистів восени 1944 року вже панувало „безладдя і поспіх”⁴⁵.

Красназничий контекст спогадів помітний майже у кожному абзаці спогадів і в чомусь нагадує дані видання „Wola 1944: powstańcze miejsca pamięci”⁴⁶, але стосується не лише вулиць, а й установ культури. Як вже зазначалося вище, Публічну бібліотеку її фактичний директор намагався вберегти від „обох вогнів”. Сама будівля, що розміщена у Середмісті Варшави, в час повстання належала до „3-ї команди пляцу” і під обстріли потрапляла не часто. В той же час бібліотека виконувала роль прихистку для багатьох науковців, а далі і повстанців. У дворі бібліотеки на початку повстання, через брак води для мешканців, було викопано криницю⁴⁷. А вже на завершальній фазі повстання, коли Л. Биковський повернувся з-під арешту, то застав там повний безлад, який він порівняв із спустошенням біблійних міст Содому і Гомори⁴⁸. Багато свідчить і той факт, що на тому ж дворі бібліотеки було викопано братську могилу та серед інших поховано і кількох співробітників⁴⁹.

У той же час, бібліотека і її мешканці були свідками різноманітних за характером подій. Наприклад, під брамою бібліотеки на Кошиковій, головним квартирмейстром, бюро якого перемістилося до приміщення книгозбірні, було спалено близько 80 мільйонів доларів⁵⁰. Так, за словами Л. Биковського було знищено залишки допомоги союзників повстанцям, аби ці гроші не потрапили до німців.

Щодо самого міста, то за словами Л. Биковського, ще до повстання там були „мехіканські умови життя”, через хоч і не масштабне, але постійне протистояння „підпільних польських боївко” та нацистів між собою і помсти останніх

⁴⁴ H. Svarnik, *Dolá varšavs'kih arhiviv UNR-ivs'koj emigracii pid čas Drugoi svitovoi vijnj* [w:] *Materiali Drugoi mižnarodnoji naukovo-praktičnoji konferencii „Diaspora âk činnik utverdžennâ deržavi Ukraïna u mižnarodnij spil'noti”*: Tezi dopovidej (L'viv, 18-20 červnâ 2008 r.), s. 275.

⁴⁵ L. Bikovs'kij, *Pol's'ke ...*, s. 36.

⁴⁶ *Wola 1944: powstańcze miejsca pamięci* [tekst i opieka historyczna Katarzyna Utracka], Warszawa 2009, s. 115.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 12.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 27.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 29.

цивільному населенню⁵¹. Причому, мешканці міста не до кінця розуміли, що відбувається і ходили чутки навіть про більшовицькі провокації. Бібліотекар характеризує також настрої окупантів, які „сподівалися польського повстання... щоб [німецьке] військо, яке буде повертатися з фронту мало причину знищити місто”⁵².

Початок повстання Л. Биковський зустрів на вулиці Маршалковській, де „стріляли невідомо хто і звідкіля, переважно з дахів і вікон... вулиці, мов хто вимів” від перехожих⁵³. Барикади, за спостереженням науковця, вкрили місто за кілька днів і будувалися вміло, під керівництвом інструкторів⁵⁴. Найдошкульніші обстріли Середмістя траплялися з Мокотовського поля із німецької залізничної гармати⁵⁵.

Л. Биковський зазначає, що в час повстання в безпеці почуватися було неможливо: палаючі будинки розсипали на голови перехожих цеглу, а снайпери, що розмішувалися на дахах не розрізняли військових та цивільних. Чутки про погроми і розстріли, додавали агресії та пригнічували людей. Так розповідали що на вулиці Фільтровій німці вигнали всіх людей з осель і спалили будинки; інша чутка: близько 3 тисяч мешканців погнали німці до гестапо на Алеї Шуха і розстріляли⁵⁶. Побутували й більш підбадьорливі для населення чутки, зокрема, що у Пуці Кампінській чекають наказу на вступ у бої великі відділи Армії Крайової⁵⁷.

Як в'язень повстанської адміністрації, Л. Биковський вказує на місця свого перебування: суд знаходився на вулиці Познаньській, 12 (найімовірніше і в'язниця теж); на вулиці Емілії Плятер, 40 – Л. Биковський разом з іншими в'язнями виконував земляні роботи – копав підземний хід безпосередньо під обстрілом німців⁵⁸; згадуються оповідки, що в інших в'язнів кращі умови, бо «сидять у пивницях» на вулицях Гожій і Вільчій⁵⁹. Після поранення Л. Биковський потрапив до шпиталю на тій же Гожій, 39. Про нього він згадує без нарікань, адже ніякої дискримінації він там не відчував⁶⁰.

За кілька тижнів місто повністю змінилося, більшість вулиць були непрохідними, а в підземних тунелях численні застави і вартові перевіряли документи, так бібліотекар з Гожої, 39 на Кошикову, 26 зміг дістатися лише за півтори години, що раніше займало десять хвилин⁶¹. Також у спогаді згадано

⁵¹ *Ibidem*, s. 4.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, s. 5.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 6.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 9.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 10.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 29.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 17.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 18.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 20-22.

⁶¹ *Ibidem*, s. 25.

ситуацію після капітуляції повстання, зокрема щодо розміщення німецьких застав: однієї – на вулиці Снядецьких і шпиталю Ю. Пілсудського, другої – біля залізничного вокзалу⁶². В клопотаннях про збереження фондів бібліотеки Л. Биковський часто заходив до „Гловней Ради Опекунчей”, що розміщувалася на вулиці Мокотовській, 48.

Ще один важливий краєзнавчий сюжет зі спогадів – згадки про культурні заклади. Національний музей Польщі, що у час повстання лишався в руках німців, за словами Л. Биковського був у гіршому положенні, ніж Публічна бібліотека, адже будівлю німці використовували як казарми і її бомбардувала совєцька авіація⁶³. Нищення фонду Варшавських архівів науковець визначав у 60%.

У той же час Національна бібліотека Польщі руйнувань не зазнала, а лише була частково пограбована невідомими нацистськими офіцерами⁶⁴. Л. Биковський застав непорушеною і будівлю бібліотеки Варшавського університету, але вона не була зачинена і на момент її відвідин книгознавцем там „вся долівка робітні відділу часописів... була засипана сторінками різних часописів... і в тому порпався якийсь вояк”⁶⁵. Значно менше пощастило Бібліотеці Красінських, яку також відвідав Л. Биковський і де побачив «тільки попіл» на місці значних архівних матеріалів з історії України та Польщі.

Наприкінці варто відзначити, що вище згадано лише деякі місця і руйнування архітектури, а також людей, які описує науковець у своїх спогадах. В **результаті** аналізу тексту *Польського повстання у Варшаві 1944 року: спомини очевидця*, виявлено значну кількість характеристик діячів різних національностей, а також – багато фактів про установи культури Варшави до, під час та після Повстання. Потенціал невеликого за обсягом мемуарного матеріалу є значним як для розуміння епохи, так і для біографічних та краєзнавчих досліджень. У біографічному контексті: чимало фактів про польських та українських науковців, німецьких окупаційних чиновників тощо; краєзнавчий зріз – має значення, для всієї Варшави. Значною мірою текст спогадів міг би доповнити краєзнавче видання, на кшталкт *Wola 1944: powstańcze miejsca pamięci*, або додати свідчень до окремого краєзнавчого нарису, що стосується бібліотек та музеїв. Л. Биковський передав чи не єдине у своєму роді свідчення українця, який волею долі опинився у самому центрі Варшавського повстання і воно містить чимало фактів та акцентів, які можуть бути використані науковцями різних дисциплін та національних наративів.

⁶² *Ibidem*, s. 30.

⁶³ *Ibidem*, s. 35

⁶⁴ *Ibidem*, s. 38

⁶⁵ *Ibidem*, s. 39

ЛІТЪПАТЪПА / REFERENCES

- Bikovs'kij L., *Pol's'ke povstannâ u Varšavi 1944 roku*, London 1963.
- Dybaczewska M., Warczygłowa-Piotrowska Z., *Janina Peszyńska – organizatorka Działu Sztuki Biblioteki Publicznej w Warszawie* [w:]: *Kustosze zbiorów specjalnych*, Warszawa 2004, s. 75-83.
- Dziennik, <http://pw.koszykowa.pl/>, [06.02.2021].
- Grin'ko M., *Lev Bikovs'kij – Don Kihot Ukraïns'koï Bibliologij* [v:]: “Slovo i čas”, 12, 2010, s. 90-97.
- Kivšar T., *Knigoznavča koncepciâ Levka Bikovs'kogo podebrads'kogo periodu (1922–1923)* [v:]: “Visnik L'vivs'kogo universitetu. Ser.: Knigoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informacijni tehnologii”, 3, 2008, s. 145-156.
- R. Kramar, *Lev Bikovs'kij – direktor biblioteki na Košikovij*, <https://culture.pl/ru/article/lev-bikovskiy-direktor-biblioteki-na-koshikoviy>, [06.02.2021].
- Lewandowska, G.M., *Leon Bykowski (1895–1992): polski bibliotekarz* [w:]: *Żyją w naszej pamięci: wspomnienia o pracownikach Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*, J. Jagielska, T. Jedynak (red.), Warszawa 2006, s. 73–88.
- Levko Ustimovič Bikovs'kij (1895-1992): biobibliogr. naris*, avt.-sklad. N. V. Kazakova; vidp. red. O. K. Aleksandrova, V. V. Patoka, Kiïv 1996.
- Litvinenko O. V., *Kam`â nec'kij period v bibliografičnij diâl'nosti Levka Ūstimo-viča Bikovs'kogo* [v:]: “Naukovî pracî Kam`â nec'-Podil's'kogo nacional'nogo universitetu imeni Īvana Ogiënka. Ser.: Bibliotekoznavstvo. Knigoznavstvo”, 2, 2010, s. 31-36.
- Motyka G., *Prawda i mity o udziale Ukraïnców w zwalczaniu Powstania Warszawskiego*, [w:]: “*Powstanie Warszawskie. Fakty i mity*”, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2006, s. 117-125.
- Perga Ū., *Anton Vasiňuk: na šlâhu do liderstva v Ukraïns'komu narodnomu rusi Holmšini* [v:]: “Special'ni istorični disciplini: pitannâ ta teoriïmetodiki. Genealogiâ ta geraldika. Zbirka naukowych prac’”, 24, 2014, Kiïv, s. 98-106.
- Sajt rodini Kočubeiv, <https://kotchoubey.com/select-biographies/pavlovichi-branch/princevictor-victorovich-1893-1956/>, [06.02.2021].
- Sêkunova Ū., *Īstoriko-kul'turologična spadšina Leva Bikovs'kogo: monografiâ*, Nacional'nij universitet bioresursiv i prirodokoristuvannâ Ukraïni. Kiïv 2014.
- N. Solons'ka, *Do Īstorij knižkovoï torgivli 20-30-h rokiv v Ukraïni (na materialah žurnalu „Bibliologični visti” ta rukopisah L. Bikovs'kogo)* [w:]: “Bibliotečnij visnik”, 5, 1996, s. 12-21.
- Svarnik H., *Dolâ varšavs'kih arhiviv UNR-ivs'koï emigracij pid čas Drugoï svitovoï vijni* [v:]: *Materiali Drugoï mižnarodnoï nauko-vo-praktičnoï konferencij „Diaspora âk činnik utverdžennâ deržavi Ukraïna u mižnarodnij spil'noti”*: Tezi dopovidej (L'viv, 18-20 červnâ 2008 r.), s. 274-276.
- Zaval'nûk O. M., *Bikovs'kij Lev Ūstimovič* [w:]: Zaval'nûk O. M., *Īstorijâ Kam`â nec'-Podil's'kogo deržavnogo Ukraïns'kogo universitetu v imenah (1918–1921 rr.)*, Kam`â nec'-Podil's'kij 2006, s. 339–344.
- Zięba A.A., *Ukraïncy i Powstanie Warszawskie*, [w:]: „Znak” 1989, nr 413-415.

Žulins'ka-Âručik O., *Ukraïns'ka politična ta mistec'ka emigraciâ u ÌÏ Reči Pospolitiĵ (20-30-ti rr. XX)* [v:] “Ukraïns'ka polonistika”, 3-4, 2007, s. 3-18.
Wola 1944: powstańcze miejsca pamięci [tekst i opieka historyczna Katarzyna Utracka], Warszawa.

zgłoszenie artykułu: 20 maja 2021
przyjęcie artykułu do druku: 14 lipca 2021